

Православна црква у континуитету разумевања кроз однос западних земаља према Византији крајем 12. века

CHARLES M. BRAND, BYZANTIUM CONFRONTS THE WEST 1180-1204,
Harvard University Press, USA. 1968. Str. 394

У оквиру савремених „византијских студија“ добили смо још једно научно дело. У исто време обавезни смо да одмах истакнемо да је ова студија о времену у трајању само од 24. године „византијске историје“ и једна веома инструктивна „морална читанка“; јер је реч о догађајима који заиста на првом месту привлаче пажњу својим моралним карактером, истинама толико „само-евидентним“ да се на извесан начин питање „пада и распада Источне Римске империје“ овом студијом ако не у потпуности решава, у сваком случају добијамо утисак да смо веома блиски решењу овог питања.

Ова веома опширна историја, али само о историји догађаја који су се одиграли у времену од две и по деценије, јесте у ствари историја односа западних земаља, Западне Римске (Немачке) Империје, Норманске Сицилије, Папства, као и италијанских градова-држава Венеције, Пизе, Беневе, према Византији; то је историја отпора ове прве хришћанске државе која у континуитету још траје уз огромне напоре да сачува своју економску и политичку слободу, али и исто тако и доктрину пра-

вославног, апостолског и светоотачког исповедања хришћанског Откривења.

Морамо бити веома захвални проф. Чарлс М. Бранду, предавачу историје на Брајн Мејор Колеџу у САД., за ову изванредно важну студију која, као што смо рекли, за нас има посебно наглашен морални значај у осветљавању догађаја који су ипак доста удаљени од савремене историје. Библиографија која се односи на ове две деценије, 1180. год. до 1203. год., исцрпно је дата као и сви подаци о изворним документима; посебно, често сусрећемо име сведока свих ових догађаја Никите Хонијата, за којег проф. Бранд каже да није био „склон да има лепо мишљење о императорима“.

Када указујемо на то да је проф. Бранд био склон да нам укаже на један толико „важан детаљ“ од само две деценије историје ове Империје, коју заснива св. цар Константин, са једног заиста чистог моралног става, не потврђујемо тим да је овде реч о каквом наглашеном моралисању, већ једноставно запажамо колико се из самих докумената на која се овде указује види да се сама историја увек на свој начин

и морално потврђује. Како је то овде нешто јаче дошло до израза то онда студија нам је и интересантнија и значајан је прилог разматрању узрока распада Источне Римске Империи. Богослови проф. Бранду морају бити посебно захвални, и православни и римокатолици, мада је овде на свој начин наглашен, највероватније, став историчара чија је оријентација у вероисповедном погледу протестантска, али у сваком случају хришћански преокупирана, са једним искреним отвореним научним ставом и објективношћу. Наравно ово не наглашавамо да је аутору био циљ да нам исприча једну потресну причу са моралним назначењем, али све оно што нам је рекао, документа на којима се задржава, акценат који даје на извесне догађаје, наглашава се ипак то да је историја један морални поредак у једном огромном временском плану. У том плану је не само збивање у времену од ове две деценије већи само време од осам векова који нас деле од ових догађаја ипак су само један тренутак да бисмо могли да сагледамо све моралне импликације тога што се одиграло и што нам је проф. Бранд са највећом пажњом и одговорношћу изнео пред нас преко докумената. Историчари Православне цркве морају бити проф. Бранду посебно захвални, јер је овде ипак реч о једној моралној борби и Православне цркве; јасно се види и то да су „корени далеко дубљи” свему што се одиграло у времену од 1180 до 1204. год.

Највероватније је то да због самог садашњег наглашеног екуменског расположења читалац ове студије мора да запажа све толико изразите моралне проблеме који се у њој наглашавају. Због тога добијамо и веома снажан утисак колико су нам сви ови догађаји између 1180 и 1204. год. толико блиски. Осам векова нас дели од ових догађаја, исто толико колико и ове догађаје од датума када је у Империју и засновао на новим темељима св. цар Константин.

У сваком случају ово је једна веома потресна прича, заиста драма, са тужним финалем похода једне „гусарске експедиције”, изазване и самом унутрашњом слабошћу ове Империје, у том времену; имамо утисак као да су нам сви детаљи дати о томе како је дошло до ове експедиције, до њеног организовања, о свему што се догађало у оним дра-

матичним данима масакра становништва и материјалних добара престонице у којој су и око које, нагласили би то, „лежали у миру” императори који су се залагали за мир и безбедност једног дела света да би Црква коначно, колико је то било потребно, могла у текстовима, или писаној речи, да изложи и само Свето предање, тумачење Св. писма, обезбеђујући им универзалност утицаја широм света. Јер православни богослов коначно види морални смисао ове Империје у овој улози.

Приказ овог рада проф. Бранда морамо да пропратимо оваквим једним уводним напоменама, јер су нам ови догађаји блиски и по несавршености, по изразима несавршености људске природе; заиста лако запажамо да све што се тада дешавало, на жалост, подвлачимо, слично се дешава у овом или оном облику у неком делу света и данас, доследно са истим моралним значајем. Према томе сви ови догађаји из 1180 до 1204. год. на свој начин су ту још међу нама, присутни, и траже наш морални напор, напор наше моралне одговорности, да се лече. Јер свесно или несвесно још гледамо једни друге кроз овај догађај. Сам велики савремени захват екуменског расположења израз је наше моралне свести; и ова историја проф. Бранда нам онда долази у добар час, са напором да нам буде морални оведок свега што се збива и данас, Истина, остаје ипак доста самом читаоцу да извлачи као моралне закључке из свега што се овде докучује; јер морамо се ипак сложити са теоретичарима историје да много остаје о чему морамо да закључујемо, да предпостављамо. Ово би се на првом месту односило када су у питању карактери личности самих византијских владара овог времена. Аутор се трудио да нам по могућности што верније прикаже њихове моралне ликове. Али, уколико би о томе могло да буде речи и ствар предпостављања, у сваком случају не може бити речи о главној тези проф. Бранда узрока трагичног догађаја освајања Цариграда 1204. год. У сваком случају ако узмемо у обзир резултате са поља психологије, којим данас располажемо, онда би заиста могли да се запитамо колико смо у могућности да сада имамо савим тачну, на пример, после сјајног периода под Коменима, а посебно под царем Манојлом Комненом, слику карактера императора моралне

кризе, политичке исто тако, ове Империје; то је заиста веома сложено време, толико тесно стиснуто око догађаја после смрти цара Манојла, покушаја владавине царице мајке Марије, као регента, по пореклу францускиње, са својим малолетним сином, затим исто тако неуспели покушај владавине Андроника, брата од стрица цара Манојла, који узурпира власт младог царевића, убивши га, уз покушај извесних корисних реформи, а онда и владара из династије Анђела Исака II и Алексеја III, и покушаја царсвића Алексеја, сина Исака II, да дође на власт уз помоћ „крсташа“ као Алексеј IV; у овим данима кризе појавиће се и Алексеј V. Да би се Империја спасла из ових својих дана невоља, проф. Бранд нам оправдано каже да су били потребни „већи таленти“, а Империја их није имала; у том погледу заиста нема сумње да ово као закључак није тачно.

У нашем савременом богословском реализму тражења путева снажнијег или јачег присуства богословске доктрине у савременом друштву оваква једна документована историја, о једном толико непријатном догађају чисто моралног карактера, потреса нас на свој начин тако и толико да нас и присиљава да се стално осврћемо и на наше садашње време и сву нашу проблематику. Уз то тако лако осећамо колико се у умногбројним савременим расположењима неких подручја Цркве на Западу још увек гледа на Православну цркву кроз ове догађаје, или то „морално оправдање“ на које се и ослонио овај, као што смо рекли и што можемо да прочитамо у овој историји проф. Бранда, гусарски подухват освајања цариграда 1204. год.

Како нас опис ових догађаја око овог гусарског подухвата присиљава да се стално осврћемо у својим мислима на наше савремене екуменске напоре, то је онда веома пригодно да се уз овај приказ обавезно осврћемо и на извесне баш екуменске интелектуалне и моралне напоре, као и напоре да што реалније сагледамо „неуспех Цркве“, према налазу самих најистакнутијих протестанских богослова, чија реалност мисли и богословског расположења добија свој занос кроз протест на низ моралних отуђења, како они налазе, преставника Цркве кроз векове, тражећи ону реалност Цркве када је била чиста у свом апостолском заносу; наравно у овом случају изра-

жавамо само претестански став, а он православним није туђ утолико што се уз то и наглашава да Црква постоји, да је Њена реалност ту у историји, и да „ми то треба само боље да је уочимо и откријемо, а не да је организујемо“. У оквиру тих истраживања веома је пригодно да и уз ову историју проф. Бранда напоменемо и саму мисао једног од најистакнутијих савремених протестанских богослова проф. Рајнхолд Нибура, када нам каже у једном свом предавању:

Очигледно је да нам је потребан бољи цемент којим треба да се зацементира светски поредак, од менталних сила кохезије које нас држе заједно због опасности... јер смо имали и кроз прошла два века наде које се сада показују да су илузије...

Ових неколико речи су нам слика развоја једног огромног тока историјског збивања, тако можемо да их разумемо. Хришћанство као да није успело, пробали смо у току прошла два века са другим надама изван хришћанства, нисмо успели, већ шта више јасно сагледамо колико је све то била и илузија. Остаје онда да се обраћамо било искуству историје или да кроз напор рада, добре воље, очекујемо и саму благодат, која заиста увек и долази као дар који ми ипак треба на свој начин да „зарадимо“, својим напором развоја, својим обраћањем логици човекове природе, његовом искуству, нашем интелектуалном и моралном напору, да сагледајући своја несавршенства, лечећи их, не одбацујемо оно што је Основа, и поред тога што нам може да изгледа да „она није успела“; све ово кажемо због тога што један од примера овог „неуспеха“ јесте и све оно што нам проф. Бранд описује. Јер успомена на ове догађаје, њихово морално сведочанство, на свој начин и морално оправдава и све доцније покушаје човека, нарочито у времену тако званог Века просвећености, или Века разума, да некако изађе из свог поднебља, поднебља своје културе, у које спадају и догађаји из времена 1180—1204. године, и да нађе неки **успелији цемент**, али се све то показало без успеха, шта више условило је и низ нових револуција и немира, нових покушаја који се завршавају, као што осећамо, у нашем сазнању да су илузије. Тако да само остаје та **илузија** као алтернатива Цркви.

Када нам на пример, такође, још један од најистакнутијих савремених протестанских богослова каже, као Џон Тилих, да „Јеванђеље још није довољно продрло у срца људи, да још довољно не присуствује у људској заједници, ни данас“, онда не сумњиво колико се то може рећи, исто тако, и за време удаљено од нас осам векова. Готови или суровости и нашег времена нису ништа друго до само континуитет нечега што нас стално прати кроз историју. Али, средства за разарања данас су јача, због чега смо и у већој опасности; због чега, и са те стране ствар гледана, историја проф. Бранда „ВИЗАНТИЈА СЕ СУПРОТСТАВЉА ЗАПАДУ“ јесте и једна фина опомена, благо да кажемо, данашњим напорима у решавању наших савремених проблема.

Важно је међутим да укажемо и на то колико се Византија, према овој историји, такође не показује као неки посебан, издвојен део, тадашњег света Западне Европе којој се супроставља, већ баш обратно тесно је уткана у свој свет, један нов свет који се рађа, у центру је његових порођајних болова. Ако се Византија тада нечему супроставља у ствари се супростављала својој сопственој несавршености, најчешће у каснијим својим вековима, такође и греху национализма, у односу на своје најближе народе, којима такође даје суштину живота. А у најширем, супроставља се оним већим периферијским снагама које такође припадају овом свету — новом који се рађа — а што значи да се супроставља или стоји пред самим несавршеностима свог света којем служи и као територија на којој ће тај свет формирати своју доктрину раста и развоја.

Сматрамо да је нужно да изађемо са оваквим једним уводом, више напоменом, у задатку да прикажемо основну тезу ове студије проф. Бранда, иначе за наше поднебље, верујемо, остала би без могућности да се разуме. А у овој студији и реч је о нашем поднебљу; све је тесно везано за оне догађаје без којих не можемо ни да замислимо нашу историју, а сви ти догађаји, и преко ове историје проф. Бранда, видимо колико све више добијају у значају кроз векове који наступају, све до наших дана.

Верујемо да је корисно да подвучемо и значај извесних напомена самог проф. Бранда када је у питању,

уопште, положај државе Византије, као и њеног народа, узетог у разматрање у једном ширем опсегу него тог којег иначе сва историја и описује. У тим напоменама самог аутора осећамо пре свега присуство наше данашње наглашености и заинтересованости за решавањем у најширем опсегу социјалних проблема који нас муче, и за које да их решимо имамо све више и више могућности. И са те стране онда ово време нам је опет веома блиско. Јер се ту пре свега осећају ти и такви проблеми који се на неки начин показују као да су строго уткани у саме законе историје и њеног развића. Реч је, на пример, и у овом друштву о некој врсти банкарског система, класних разлика, не тако строго утврђених, јер је прелаз из једне класе у другу био лак, да је у њему владао али византијски феудални систем, да су као и свуда и увек виши друштвени редови били високо образовани, сви добри познаваоци и Хомера али и Библије, уз напомене такође да је овде аристократија била такође „разнежена, одана луксузу“, нешто што би морали да прихватимо и као важнији разлог и за сам пад и овог друштва; посебно пада у очи да проф. Бранд наглашава да је на супрот овој богатој класи имућних било доста сиромаштва, и због чега је нарочито сеоско становништво, због те социјалне неједнакости и било отуђено и од саме престонице Константинопоља у којој се живело „у изобиљу“. Проф. Бранд указује на документа из којих можемо да видимо пуно малих, рекли бисмо, ситних детаља али који заиста све ово дубоко потврђују као истину. На пример, остале су нам забелешке о томе како је сеоско становништво по паду Цариграда, масакрираног и опљачканог, избеглице из њега, прерушене у оголелу сиротињу, дочекивало са подсмехом и поругом. Од значаја је што се и на овоме проф. Бранд задржава, нарочито наглашавајући како је у самом граду, престоници, било пуно, уз богате квартове и оних веома сиромашних, са мрачним, уским улицама, запустелим, леглом оне „светине“ или „сиротиње“ која ће често имати и свој важан удео у политици Империје. Све су ово још и данас проблеми свих друштава целокупног светског друштва. О њима се свакодневно пише, а сада имамо и могућности да кроз занимљиве репортаже видимо их и на телевизорима.

ма по својим удобним становима, али још увек не сви. Иста психологија маса, потреба, још је увек свуда иста због недовољних материјалних добара и данас као и у престоници прве хришћанске државе. Али, знамо и то да су се у овој првој хришћанској држави и почеле да негују и први ширег опсега програм социјалних реформи.

Међутим, уз ову напомену враћамо се на оно што би било и најважније у поднебљу овог времена и толико судбоносно за исход свега што се одиграло у току ове две деценије — а то је, у овој историји је то посебно наглашено — економски моменат, али наглашен у једном моралном смислу, како се то на крају може да лако види из свега што нам проф. Бранд каже. У питању је положај венецијанских трговаца у самом Константинопољу, као и других Латина, из градова, нарочито Бенове и Пизе. Успели су да задобију у овом друштву велике и значајне привилегије, нарочито када је у питању пореза, која је иначе тешко падала осталим грађанима. Странцима је то давало велико преимућство над самим домаћим становништвом. Порекло ових привилегија које су уживали Латини добро је познато. Византија је била у све тежем положају, било због напада са леђа све више војнички јачег Иконијског Султанијата, а посебно због одбране од Нормана и заштите византијских интереса у Јужној Италији и Сицилији.

Овај положај странаца изазивао је велико нерасположење код домородачког становништва. Једно нерасположење које је стално расло код све ширих маса градског становништва. Мржња се појачавала уколико је и сама безобзирност странаца у погледу трговине и експлоатисања расла. Ово је приморало цара Манојла да 1171. год. протера Венецијанце, а после његове смрти, ово нерасположење израсло је и до оног познатог револта и масакра Латина у априлу 1182. год. када је целокупна имовина свих Латина, на првом месту, грађана Пизе и Бенове, конфискована, опљачкана, и они који нису успели да побегну, поубијани су. За узврат они који су побегли, наоружани на бродовима, пљачкали су опет византијска насеља по острвима на која су наилазили бежећи у Италију. На ову се разјарену „светину“ ослонио и сам нови цар Андроник и преко ње до-

шао на власт, у ствари његов долазак за императора и почиње са овим масакром. Ова иста маса, светиња, како се обично назива, 1185. драстично и сурово, какав је и сам Андроник био, уклониће га, уз мучење и убиство; а он сам, као што је добро познато, гајећи мржњу према вишим друштвеним редовима, пробао је да изведе извесне веома корисне социјалне реформе. Али, обично се подвлачи да је то било више једна његова похлепа за власт него стварна унутрашња побуда да помогне свом народу.

Увек нам се ови морални моменти намећу за све време читања ове историје. Наилазак Нормана који у немогућности да заузму сам Константинопољ одмазду за покољ над Латинима 1182. врше 1185. над становништвом Солуна. У току пљачке и убијања људи и жена овог града изгубили су исто толико својих људи колико су и становништва побили. О чему нам сведочи у својим потресним забелешкама тадашњи митрополит Солуна Евстатије, који је био и нека врста и световног старешине овог подручја у то време. Цитира га проф. Бранд. Уз све ово онда лако осећамо и то како се и она већ постојећа теолошка разлика између Латина и Византинаца све више појачава добијајући неку врсту практичне потврде. Изгубљено је поверење и мржња се појачава из године у годину. Посебно о томе сведоче догађаји око крсташких ратова. Колико је било настало једно огромно неповерење видимо као опет једну веома тужну слику из Трећег крсташког рата. Вођу овог новог крсташког похода Фридрих Барбароса византијски цар Исак II Анђел види само као „великог непријатеља Византије“. Неповерење ће ићи дотле да ће византијски цар, како нам наглашава проф. Бранд, „склопити и споразум са самим султаном Саладином, о уништењу Барбаросине војске; јер је цар Исак имао извештаје да се Барбароса спрема да заузме саму Византију. Ово неповерење у западне владаре у Византији било је све веће. А они опет са своје стране нису ни крили да су се уверили да „после масакра Латина 1182. год. економска доминација над Византијом без политичке није довољна“. Тако почињу већ отворени маневри, и војни и дипломатски, да се заузме Византија. Истина, из свега што нам проф. Бранд саспштава, видимо да у случају Фридриха Барбаросе цар Исак

није био у праву, он је био искрен у својим побудама да ослободи Јерусалим од Селџука. Али су захтеви Барбаросе према Византији били веома строги, под претњом да ће да удари и на сам Константинопољ, и као такви доводили су у питање сам суверенитет земље цара Исака. Али, Барбароса је у ствари само хтео сигурност пролаза. Цар Исак се тада плашио да нису и Срби у споразуму са Барбаросом за напад на његову земљу. Мада главне тешкоће у току ових година Византији праве Бугари. Срби ускоро ступају и у родбинске везе са династијом Анђела. Напомиње нам аутор ове историје и однос царева Исака II и Алексеја II према Цркви и манастирима. Старају се о дисциплини свештенства, „увек пажљиви да се не упуштају у црквено учење“.

Може да буде интересантно и то, како нам напомиње аутор, да у ово време није било неких већих богословских спорова, изузев покретања питања монаха Мирона Глука-Сикидита о св. евхаристији; да су свети дарови причешћа освећени од свештеника тек „непропаљиви“ када их верник прими самом причешћу, када и долази до сједињења са „телом Христовим“, а што је изазвало наравно и реаговање у црквеним круговима. Данас би православни богослов могао да на ово примети како је ово нашло и свој израз у неким савременим протестанским расположењима.

Ово је и време, можда је за нас од важности да се на то осврнемо, а што можемо и да прочитамо у овој историји, да је цар Алексеј III старајући се о манастирима, дао и посебне „привилегије српском манастиру Хиландару“, којег ће, како нам каже проф. Бранд, Стеван Немања и његов син Сава „покушати да претворе у центар српског монаштва“. Од значаја је да се осврнемо на све ово у временима невоља ове земље коју нападају све више било са Истока или са Запада са намером, у чему се делимично и успева, да је претворе у неку врсту „колонијалне земље“, која да би се одржала треба да плаћа новчане износе оним који је нападају. Ево како проф. Бранд у некој врсти резимеа о тадашњем положају Византије каже:

Од 1180. до 1203. год. ратови са Селџуцима, Маћарима, и Влахо-Бугарима наносе губитке и немире њеним провинцијама. Покушане реформе Андроника, бор-

бе Исака II са побуњеничким елементима, слаба владавина Алексеја III, делују да је империја стално у узнемирености. Узимајући ово у обзир морамо се задржати на испитивању односа између Византије и Западне Европе: две најближе територијалне државе, Сицилија и Немачка империја, извршиле су војне походе који су уздрмали Византију; италијански трговачки градови, Венеција, Бендова, Пиза, такмичили су се ко ће доћи до већих привилегија, монопола, у њој; а у исто време папство жели да прошири своју власт над Византијом. Противу свих ових снага византијски су се императори борили како би одржали слободу своје земље...

Проф. Бранд нам каже да на све ово треба да обратимо пажњу пред само „разматрање појаве Четвртог крсташког рата“ или катастрофе из 1203. и 1204. године. За нас је такође важан податак на који указује проф. Бранд а односи се на саму Цркву — управо, подвлачи, да је утицај Цркве у ово време у Византији био у духовном и моралном погледу јак. А с друге стране, указујући на документа, каже нам такође да су Латини од „почетка Православну цркву прихватили као посебан предмет за подсмех и забаву“, што је прво дошло до свог посебног израза приликом заузимања Солуна од Нормана из Јужне Италије. Истина, и православни су дали свој одговор на ово. Патријарх Доситеј је 1188. „држао дуге и оштре говоре против Немаца које је предводио Фридрих Барбароса“, јер је цар Исак био обавештен од француског и енглеског краља да Фридрих намерава да освоји Источну Империју и намести на престо у Константинопољу Фредерика Швапског. Наравно оваквих говора било је и против Латина исто тако. Када се на сво жалбо Барбароса свом сину Хинриху, који ће га ускоро замени-ти на престолу, Барбароса ће се удавити у једној реци у овом свом походу, Хенрих ће онда почети да ангажује папу у план „организовања једног западног крсташког похода противу Византије као непријатеља Божијих“. Проф. Бранд нам напомиње да после овога следује све јаче слагање западних земаља, Нормана, Латина и Немаца, да им је „Византија природни непријатељ“, уз оштру и тачну примедбу да им „богатство Константинопоља постаје, мож-

да светлије, од духовног богатства Јерусалима“.

За освајање Константинопоља све се више предузимају конкрентнији кораци. Син Фридриха Барбаросе Хенрих VI, сада и као краљ Сицилије, наслеђује и саме раније амбиције сицилијанског краља Вилијама II да освоји Константинопољ. Њерка Исака II Анђела Ирена била је уда-та са савладара Сицилије Роцера који је умро крајем 1193. год.; њу је, као што знамо заробио Хенрих VI и удаје је за свога брата Филипа да би тако добио и канонско право на престо Византије. Планирао је да тог свог брата намести на Византијски престо. У својим захтевима према Алексеју III био је толико насртлив да је стално појачавао новчане уцне које Алексеј треба да плати да би сачувао мир. Задржавамо се на овоме због тога што проф. Бранд жели са пуно оправдања, уз обиље докумената, да укаже на то да Четврти крсташки рат није „случајно скренуо на Константинопољ, већ да и није ни на једну другу страну ни био упућен.

Овај притисак, на пример Хенриха VI. поново присиљава Константинопољ да издаје нове привилегије, посебно Венецији, у трговини на византијској територији. Венецијанци се враћају у Константинопољ. Они у ствари и нису настрадали у масакру из 1182, јер су већ раније, као што смо споменули, били само приморани да напусте Константинопољ. Али се њихов трговачки апетит још више повећава према Византији и њеном богатству. Венецијанска колонија у Константинопољу поново расте. У тој њиховој колонији, напомиње нам проф. Бранд, латински свештеници имају већу власт од саме цивилне управе.

Све ово предходи последњем трагичном догађају, Четвртом крсташком рату. Наравно, овде само указујемо на неке детаље, а веома је бројна документација на коју се позива проф. Бранд. Он то чини скоро непосредно, без неког посебног залагања да укаже на своју основну тезу, већ једноставно нас воли од догађаја до догађаја кроз које се овај његов закључак коначно сам потврђује и уз његову константацију.

Међутим, вредно је да се задржимо и на том документу, или низу сведочанстава, да је последња нада самих Византинаца, односно императора, било ипак папство. Императори су са тим маневрисали — уколико би признали пату као поглава-

ра Цркве намера западних владара да освоје Византију била би осуђена; тако су цареви у Константинопољу ово често имали на уму, али знајући и за нерасположење самих народних маса против оваквог једног плана „спасавања државе“ они су ово само користили као дипломатско одуговлачење овог питања или похода на Византију. Било је потребно одржати извешан сабор на којем би се ово питање папе решило. На томе су инсистирали из Константинопоља. Али је „папа тражио да он буде прво признат као поглавар Цркве, па да се тек онда сазива сабор“.

Треба да обратимо пажњу и на ту чињеницу да у току ових разговора уочи самог „Четвртог крсташког рата“ није уопште додиривано, како нам напомиње проф. Бранд, питање самих теолошких разлика између ових двеју цркава, само узгредно чуло се мало о употреби квасног и бесквасног хлеба у св. тајни причешћа, као и о самом симболу вере, односно о происхођењу св. Духа „и од Сина“.

Умро је ускоро Хенрих VI, због чега је Алексеј III имао „пуно разлога да одахне“, али и сам папа, јер је овај немачки цар и његову власт „био свео на ништа“. Али, овај догађај не делује да се и напусти жеља за освајањем Византије. „Мржња према њој“ „венецијанског дужда Дандола била је велика“. Овај дужда је био полупслеп, и тврђење да је то било дело самих Византијаца из времена његовог бављења у Константинопољу, овде се потврђује да то није било тачно. Али, и догађаји у самој Византији овај поход са Запада на Византију убрзавају.

Пресудан догађај био је тајно одвођење царевића Алексеја, сина свргнутог цара Исака II Анђела, у Италију. То су урадили пословни људи Пизе са својим трговачким бродом. Проф. Бранд са посебним освртом на овај догађај утврђује да је овај долазак у Италију младог царевића био негде у рану јесен, септембар или октобар, 1202. год. када још није било почело окупљање снага за „четврти поход за ослобођење Христовог гроба“. Тек са доласком царевића Алексеја, бродом пословних људи из Пизе, почињу стварне припреме.

Према томе Четврти крсташки рат није случајно скренуо са свог пута према Јерусалиму у Константинопољ.

Из свега што нам тако документирано проф. Бранд наводи јасно се види да је то био у ствари један чисто „гусарски поход“ који је истина имао „налог од Папе да не нападају хришћанске градове“, јер је царевих Алексеј прихватио „папу као поглавара целе Цркве“. Али, као што нам је то добро познато, по доласку на обале Босфора 1203. године, на самом почетку лета, појавиле су се тешкоће око исплате обећане суме од младог царевиха и његовог оца који је сада повраћен на престо. Затегнута ситуација је трајала све до јануара 1204. године, када је царевих, немајући новца, можда и не желећи да плати, рекао крсташима да иду из „његове земље“. Међутим, ускоро је и он свргнут са престола, убијен и на престо долази зет Алексеја III Дука Мурзүфл као Алексеј V. Крсташи су тада донели одлуку да заузму Цариград стационарани иначе испред његових зидова; са правом да га посећују, остајући увек приликом ових посета заслепљени његовом лепотом и богатством“. Када је одлука донета за напад неки су приметили да је то против воље и наредбе папине, али су их својим говорима тројица бискупа охрабрили за напад, са присуством аботима и каноницима, са објашњењем да су Византијци „отказали своју послушност папи коју му дугују“, као и да су „свргнули свога законита цара Алексеја IV“. Напад је почео 9. априла и завршио се 13. са пљачком до 15. априла, када је тек гусарска команда успела да успостави команду. Овај поход као што знамо предводили су маркиз Бонифације од Монферата, гроф Бладвин Фладриски и млетачки дужа Дандоло. Настала је таква пљачка у заузетој престоници, масакр становништва, скрнављење храмова, да се за тако што у историји ретко могло чути. Проф. Брандо нам је дао веома опширан опис овог веома трагичној догађаја са низом детаља уз навођење докумената. То је био онда почетак познатог „Латинског царства“ које ће трајати скоро читав један људски живот, а сама Византија биће разбијена на неколико држава. Она ће се коначно опоравити од овог „удара“, и продужити свој развој, уз једну нову обнову, од два века трајања до коначног пада под Турке 1453. 29. маја.

Нагласили смо још у почетку морални карактер ове историје. То нам писац посебно на свој начин наглашава баш у опису овог догађа-

ја пљачке града, имовине, нагомила-ног у њему злата и сребра, посебно икона, у злато и сребро окованих бивота са моштима светитеља, уз низ других вредности, посебно богатим библиотекама, збиркама разних уметничких предмета, намештајем, скупоценим тканинама, итд. Посебна „јурњава“ је била за декорацијама прекрасно лепих цркава. Нарочито импресионира списак, који нам др Бранд наводи, реликвија, мошти светаца, разнетих овом приликом по целој Европи. Било је покушаја да се све опљачкано скупи у „заједничку касу“ и онда дели, у чему се мало успело. Огроман број предмета који се још налазе по западним земљама сведоче о свему овоме. Све у свему из ове приче видимо како се један дуг сан о успостављању и политичке контроле над Византијом, изгледало је, остварио. Као што смо већ видели да се дође до овог „успеха“ није ишло тако брзо.

Тежак, веома тежак или мучан утисак добија се из ове слике. Пуна је сатире и она слика о старом православном свештенику који је чувао благо свог храма, а којег су опет друга два латинска свештеника приморавали да им ода где се налази, коначно имајући поверење, јер носе мантије као и он, одао им је: похлепно су, каже документ, трпали злато у своје цепове, док је тужно онда за њима ишао стари свештеник вучен привлачношћу свог покраденог блага... Неке тешке ироније има у свему овоме; као и у самој оној слици коју нам описују и историчари, савременици, а који су и били само страдалници у овом покољу, које наводи проф. Бранд, о избеглицама преобученим, ради заштите да би изашли из града, у просјачка одела, некада имућно племство, а дочекивано од ссоског становништва са подсмехом и погрдом. Има ироније и у томе да су ови пљачкаши, који су се и сами сада богатали, каткад указивали у граду, оним који су личили на испоснике, „сву пажњу и поштовање“. Овакве би био неки крај ове моралне приче, слика људске свјете, погрешне оријентације у погледу вредности и рада, бар тако се добија утисак из слике овог хаоса бола и беса мржње или неконтролисаних страсти.

Задржавамо се и ми на овој слици као и писац ове историје, са истом отвореношћу, са истим сагледањем да оно што је најважније у животу јесте наш морални однос према њему. Иначе, као што добро већ и знамо, све ово и није непозна-

то нити се сада ово први пут износи пред светску јавност. Али, историја има ту вредност да уколико је не познајемо, уколико је не студирамо, онда се кажњавамо тим што се она на свој начин понавља.

Из ове историје само видимо колико се сама историја овог друштва, његове територије, назване популарно Византијом, са осталим деловима света, свог света, којем је дала Основу, преплеће, укршта, кроз борбу за ипак коначно усавршавање човека. То је била борба човека, у тајни појма слободе, да свесно или несвесно, ипак дође до „квалитетнијег цемента“ са којим би се зацементирао светски поредак „као бољи поредак“, јер силе, како онда тако ни данас, које нас „држе моментално заједно због опасности“, како каже проф. Нибур, „нису поуздане“. С друге стране, ни данас још свет није престао да производи „лепе“ ствари, да развија свој укусу и изражава га кроз рад, јер изванредан нагон естетике, или за лепим, као и етике, за морално чистим, увек су у човеку, подсвесно, што он наравно мора да контролише свесно. Ово доба које нам описује проф. Бранд нам је тако блиско, јер га видимо, у више мање истом облику изражавања и данас присутним у овим нашим модерним временима.

У другим једном погледу поводом ове књиге проф. Бранда принуђени смо исто тако да укажемо и на једну другу симболичну слику, која се може добити, о овом догађају „разграбљености једног нагомилог блага, злата, сребра, драгог камења, скулптура, и било чега другог све до „коња“ сада на цркви Св. Марка у Венецији, опљачканих такође у овом гусарском походу. То би била још једна „додата слика“, у свом симболизму, у вези овог догађаја. Јер на једној страни овде имамо и слику човекове заиста несавршености и недовршености, а с друге и напор човековог рада да изрази своје напоре за усавршавањем, кроз шта потврђује и свој морални карактер, или своју радост у стварању и чувању кроз то и самог појма добра и појма слободе. То је процес историјског развоја кроз који се изражавају и једна тенденција, напор за савршенијим, и друга, појам слободе, и присуство човекове несавршености. Али и једна и друга страна историје мора да има свој израз у раду и кретању. Јер се саме духовне вредности човековог рада изражавају кроз облике; и да се овде потпомогнемо филозофом

Вајтхедом, када је реч о једном цивилизаторском друштву, реч је о следећим квалитетима: истини, лепоти, предузимљивости истраживања, уметности и миру.

Ово друштво којег почиње да руководи или инспирише у његовом развоју Црква „утврђена као појам на седам васељенским сабора“ изражава баш као најкарактеристичније ове поменуће особине — борбу да утврди истину, о чему сведоче седам васељенских сабора; да кроз васпитање негују лепоту у највишем смислу речи у оквиру појма истине, а што налази свој израз и у делима материјалне културе; затим **предузимљивост истраживања** што представља развој нагона за усавршавањем, за достизањем савршенијих облика живота, а што представља и храброст у тежњи за универзалношћу; **уметност** која се овде развија већ је добро позната по својим решењима у којима се огледа синтеза апстрактног и реалног а изражава у једној савршеној спиритуализацији форме кроз коју се изражава сва дубина, на један визуелан начин, моралног поретка света; и кроз шта се указује на мир као последњу потребну реалност човеку за његово морално усавршавање.

У једном правцу развојне линије овог друштва негују се ове вредности кроз напор рада, залагања, васпитања. Јер, не можемо нападати човека историје за његову љубав коју изражава и мора да изражава и кроз дела рада, кроз своје естетско расположење, кроз љубав према лепоти. Кроз тај рад он се и издиже, усавршава, према највишем, највишим вредностима. Сведоче о томе и његова дела уметности, чак и одећа, чак и намештај, а да не говоримо о архитектури дома **где станује, декорацијама** које ствара, да би своју околину такође улепшао, а посебно као најлепше за онај дом, као што је храм који је и „дом Божији“. Има онда у овој шљачки од 13. до 15. априла 1204. неке и несвесне жудње за тим духовним благом израженим у свим овим делима злата и сребра, или било којег другог материјала. Али, само је то парадокс људске природе, његове несавршености и, његовог сукоба са самим собом, хаоса, као што смо видели, када оно што бисмо могли да назовемо рационално и ирационално, свесно или подсвесно, у сукобу, налази свој израз и у таквим захватима, као што је био овај, најгнуснији, кроз пљачку Константинопоља; и повреда моралног поретка

света. Тако да је ово друштво „прво хришћанско друштво св. цара Константина“, неговало и ту развојну линију једне материјалне цивилизације, као припреме за све оно што ћемо имати данас, као и оног самог, далеко ређе, али исто тако узвишеног духовног подвижништва, чему су пљачкаши на свој начин одали признање и поштовање, као и делима уметности које су „поштовали“ на тај начин јер су их присвајали, као вредности, али у примитивном расположењу без могућности да то контролишу моралним својим васпитањем, којег сигурно још нису довољно имали, нити толико духовно сазрели да га имају. То је један парадокс који се и данас нажалост понавља — у току овог прошлог рата знамо колико су исто тако пљачкани музеји и остала складишта великих уметничких вредности.

Далеко смо од тога да бисмо замерили једном историчару за његов напор да нам открије и таква документа из којих бисмо могли да видимо сву иронију догађаја, или слике, шта се десило са онима што су скупили драгоцености „злата и сребра“, шта се на крају збило са свим тим, јер је ипак сав тај материјал на свој начин тесно био и везан за израз лепоте као дела истине и истраживања истине, због тога тако често израженог и у декорацијама, и то најчешће црква.

С друге стране видимо и ону другу развојну линију, присуство реалности самог Зла, разарања, уз несвесну потребу за вредностима без моралне контроле, уз најсуровије повреде моралног поретка света; нешто што и често данас можемо да запазимо, како се у својој сујети, борби за власт, за задовољење, несвесно, својих импулса мржње, увек труди да му да облик „добра“ или тежње за „вишим вредностима“, а без присуства, бар оног минимално потребног, расположења разумевања, и напора разумевања пред напором другог за рад према стварном добру или у истраживања добра. Јер, ми се и данас жалимо, напоменули смо то, како већ то изражавају и најистакнутији савремени богослови, да нас још увек, у целини наше савремене цивилизације не прожима довољно „садржај Јеванђеља, његова „блага вест“. У питању је увек само степен тог усвајања, а питање да ли икад у потпуности?

У оквиру онда ове констатације, овог запажања, нисмо ли опоменути поводом ове студије проф. Бранда,

да учинимо напор, као што је и он то учинио, и да видимо сву добронамерност, ипак у суштини развоја једног друштва, уз све његове несавршености и недостатке, као што је Византија, и које почиње са Црквом од „седам васељенских сабора“. Али, које у целини је ипак улагало напор према нечем што би могло да буде пример циља, што би помогло неговању уметности, предузимању истраживања слободе, ради што више могућег усавршавања, његовања осећања за лепотом и тежње ка истини; квалитети које и ми данас ценимо као највише вредности и за које се залажемо. Јер, у целини, када сагледамо историју и од свега ових 24. године живота једног друштва, у годинама и његове „личне кризе“, оно што примећујемо јесте ипак његова борба за одбрану моралног поретка историје и њеног развоја. И то што је нападало ово друштво, и папство, и сицилијански краљеви, и немачки, и мађарски и било ко други... израз је само његовог још несавршенства; био је то његов дуг и трагичан грађански рат, братоубилачки рат, како ми то данас сасвим добро кажемо.

Уколико то тако схватимо онда смо заиста у могућности да говоримо и о својој одговорности за своја несавршенства. Али та одговорност значи у суштини само савлађивање несавршенства. Уколико данас говоримо о „секуларизацији савременог друштва“, а то значи када говоримо о „отуђењу савременог друштва од његових корена“, односно од Цркве, корени су несумњиво у самом човеком положају, његовом праву на избор, слободу, али опет опраниченим у свему томе самом његовом ограничењу. Међутим, пред моралним поретком света то нема свог оправдања. И ова студија проф. Бранда, са његовим акцентом на баш овом моралном моменту, односно кроз начин његовог излагања тај моменат излази у први план, присиљава нас да узмемо баш у оквиру садашњих својих екуменских расположења далеко дубље у разматрање саму своју природу и све оне моменте кроз које се она манифестује и како може да се манифестује. Човек ипак има могућност самокорекције, у томе опет и јесте сав значај његовог положаја као човека.

Када данас сагледамо и корене свог отуђења од хришћанског облика живота чија је норма Откривење, како о њему учи Црква, многи размишљајући о том отуђењу, задр-

жавају се на овој традицији дубоког неразумевања, једног дела Цркве, њеног самог појма „саборности“, што је и суштина Цркве као институције Божанског порекла; једно неразумевање, као што смо видели и из студије проф. Бранда, које је условило низ таквих односа као и случај односа папства према Цркви на Истоку. Историчари нам онда указују да разочарење у **средњовековно папство као установу** још има своје последице по атеизам у Европи и свету, управо да су му и корени у том разочарењу. Континуитет тог разочарења изазвао је и Реформацију, као што знамо са њеним опет последицама, религиозним ратовима, и свим последицама тих ратова, међу њима посебно „два тридесетогодишња“. Отуда, онда и исповест низа познатих протестанских богослова да смо са својом религијом благосиљали поретке, и феудални, и грађански, и демократије, ове или оне либералне покрете, без стварне трансформације, преображаја, света тога, како то примећује Тилих, па због чега наша прва реч о „религији треба да буде говор против религије“; али, шта је алтернатива, примећује опет други познати протестански богослов Рајнхолд Нибур, на **супрст вери стоји скептицизам** у погледу свих оних питања која се решавају кроз веру — и колико онда тај скептицизам може да нас задовољи?

Скептицизам на супрот вери остаје као истраживање, као питање усавршавања. Уколико опет констатујемо да нијомо успели са свим покушајима да у току последњих два века, на шта нам указује проф. Нибур, задовољимо своје потребе на рачун **вере**, коју смо заменили **скептицизмом**, и тако „цементирамо светски поредак“ нечим што нам више одговара, онда опет природа ствари нас опредељује да се ослободимо на саму своју природу и њене потребе, њену логику, и видимо опет кроз историју како је тај проблем човек решио у моменту једне од највећих својих криза и истраживања када је коначно и добио своје **Откривење** у појму Цркве.

У том смислу онда не можемо продужити или бити у том континуитету става према појму Цркве кроз онај однос какав је видимо условила људска похлепа за влашћу, материјалним добрима, економским развојем, како се то тако јасно изразило у ових 24. године које нам је описао проф. Бранд. Наслеђе, оно духовно расположење још из тог толико „примитивног“ човека,

из оних предела Цркве где Она није била још успела да одговарајуће развије човека према самом појму Цркве или појму **њене саборности**, постало је **једно зло наслеђе** које на свој начин као једна зла духовна атмосфера још постоји, још се преноси као грех и изазива, што је још и најстрашније, и исте изразе и иста зла остварења. Ми усред свег напретка и развоја своје моралне свести у иронији човекове несавршености ипак као да то не осећамо. Као што је једна огромна енергија утрошена, као што смо видели, која је коначно кулминирала у овим двама деценијама које нам је описао, или о томе дао тако потресну слику, проф. Бранд, тако исто је потребна једна огромна енергија рада, са највећом моралном отвореношћу и спремношћу признања своје несавршености, да бисмо могли да кулминирамо у таквом једном догађају који би стојао по својој природи на супрот свему што је дошло до изрази у годинама од 1180 до 1203. год. на пример. Уколико се ипак продужава, несвесно или скривено, оно расположење које се рађало кроз однос извесних похлепних пословних људи из краја 12 века према Источној Римској Империји, што је обухватало и црквене односе, онда се и одговорност продужава и морални углед Цркве је све мањи, и онда се показује неопходност Закона, законодавства секуларизованог друштва, а то значи идеологија, што има и своје друге последице. На пример, објавили смо слику како се машинном намењеном да олакша човеку рад у изградњи својих станова и путева, булдожером, чисте концентрациони логори Немачке од мртвих, а што је и далеко већи број палих и масовнији злочин од онога када је заузет Цариград 1204. 13 априла. Јер природа је зла да се умножава, оно има своју виталност као и добро, јер то је живот слободе, њене одговорности, односно наше, и све лепоте живота уколико се служи моралном поретку кроз ту слободу.

На овај коментар, или ове мисли, заиста нас морално присиљава ова добра морална читанка проф. Бранда; кажемо заиста добра, јер је то научна студија и моралан живот човека такође мора да буде и под анализом нашег рационалног расположења, истраживања, на које нас и свети оци упућују; јер кроз то истраживање видимо да ипак можемо доћи, увек и увек, поново и поново, до оног **Облика** или оне **Уста-**

нове, као што је Црква кроз коју се решава, и коначно може да реши, проблематика човека и питање његовог стварања. Али, то је рад који од нас захтева само добру вољу. Израз тог рада и те добре воље сигурни смо, и на томе се захваљујемо проф. Бранду, јесте и ова његова књига.

Можда овде и лежи, у оваквом једном приступу разумевања развоја и пада једног руштва, најближе приступање решењу питања „пада и распада Источне Римске Империје”, — разнеженост у развијености, унутрашња дезинтеграција и напади варвара, примитивних, споља. Али, ипак ово није био крај овог друштва, оно је било способно да се опорави, да доживи читав један нов ренесанс, ренесанс Палеолога, и да живи културним развојем, доприносећи самом развоју светског друштва, за читава још два века, колико је то још целокупној светској историји било потребно. Због чега онда напад споља на ово друштво далеко је био од тога да је у себи имао нечег оправданог; уколико је у питању сама човекова воља то је био само један акт кроз који се могло очекивати успоравање процеса човековог усавршавања; али у плану светске историје, овај се напад показао и као, несвесно, без човековог планирања, један историјски момент који је допринео **дифузији или развоју ове културе** — онога што је она већ увелико отелотворавала кроз себе за светски развој — њене Истине, њених начела Лепоте, односно васпитања, њене предузимљивости истраживања у циљу усавршавања,

њене уметности, и њене борбе или залагања за Мир.

И ова студија проф. Бранда треба да буде прилог за то. Нужно је да укажемо на њу, али и на оно што је неопходно рећи у нашем поднебљу, поводом њеног садржаја. Коначно, уколико сагледамо да Црква „седам васељенских сабора” у своје време ипак није успела да уздигне своје друштво на моралну висину потребне социјалне одговорности, јер смо видели да имамо податке о нерешеном „социјалном проблему” овог друштва, као што није ни било довољно јако да се супростави спољњем нападу у једном моменту — шта би била алтернатива Њеној догматици; као и вери — скептицизам, тако и једној завршеној догматици веровање без утврђених догмата, у чему нам је протестантски покрет сведок, оног низа „слободног учења”, често контрадикторног и што је присилило такође једног протестанског богослова да изјави да се „крећемо бродом на мора која нису бележена на мапама, и то бродом на којем нема компаса...”; уколико смо без догматике Цркве.

То опет значи, и наша се мисао развија и поводом ове историје, да треба да подвучемо да као што нисмо у могућности да изађемо из свог поднебља **вере** а да не паднемо у скептицизам, у којем не можемо да се одржимо, тако исто не можемо ни да изађемо из поднебља Цркве, а да не паднемо у неодређеност истине вере, у чему се опет не можемо да одржимо. Отуда је заиста екуменски покрет „највећа историјска чињеница нашег времена”. Јер кроз њега ово утврђујемо.